

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШНИ АНИҚЛАШНИНГ АСОСИЙ ЁНДАШУВЛАРИ: МОҲИЯТИ, ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ ВА ТУРЛАРИ

Матёқубова Д.О.

Урганч давлат университети, Phd

E-mail: matyoqubova.d.o@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада инновацион ривожланишни аниқлашнинг асосий ёндашувлари: моҳияти, таркибий қисмлари ва турлари чуқур тадқиқ қилиниб назарий хулосалар ишлаб чиқилган.

Аннотация. В данной статье глубоко изучены основные подходы к определению инновационного развития: сущность, компоненты и виды и сделаны теоретические выводы.

Abstract. This article deeply studies the main approaches to defining innovative development: essence, components and types, and draws theoretical conclusions.

Калит сўзлар. Инновацион ривожланиш, инновацион салоҳият, инновацион фаолият, бизнес тузилмалари, ташкилий тузилма, корпоратив маданият, маҳсулот ва хизматлар нархи.

Ключевые слова. Инновационное развитие, инновационный потенциал, инновационная деятельность, бизнес-структуры, организационная структура, корпоративная культура, цена продукции и услуг.

Key words. Innovative development, innovative potential, innovative activity, business structures, organizational structure, corporate culture, price of products and services.

Фан-техника тараққиёти, глобаллашув шароити жаҳон иқтисодиётининг ривожланишини ва иқтисодий ўсишни илмий-техникавий императивнинг асосий аҳамияти ҳамда миллий иқтисодиётга сезиларли таъсир кўрсатадиган ва унинг рақобатбардошлигини таъминлайдиган деярли барча ишлаб чиқариш омиллари янги илмий билимлар натижаси бўлган инновацион омил ҳисобига замонавий ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг жадал интеллектуаллаштириш билан тавсифлайди. Ҳозирги кунда илмий тадқиқотларнинг олиб борилиши янги билимларни яратиши натижасида илғор ахборот технологиялари, юқори технологияли хизматлар ва маҳсулотлар яратилмоқда. Замонавий миллий иқтисодиёт ҳам инновацияларга йўналтирилган бўлиб, билимга асосланган янги иқтисодиётга ўтмоқда. Янги воқелик шартлари рақобатнинг кучайишига олиб келадиган бўлажак ўзгаришларни раҳбарият ва ижрочилар томонидан адекват идрок этиш ва хабардор қилиш асосида бизнес тузилмаларининг мослашувчан хатти-ҳаракатларини талаб қилади. Иқтисодиётни интеллектуаллаштириш

шароитида инновацион жараёнлар товар ва хизматлар бозорида бизнес тузилмасининг стратегик муваффақиятини, унинг ривожланишининг барқарорлигини белгиловчи муҳим омилга айланади.

Бизнес тузилмасининг инновацион ривожланиши лойиҳанинг ғояси ва асосланишини ишлаб чиқиш, моддий-техник ҳамда молиявий таъминлаш, фаолиятни бошқаришни ўз ичига олади. “Инновацион ривожланиш” таърифининг моҳиятини ўрганиб, маҳаллий ва хорижий иқтисодчи олимларнинг ишларини таҳлил қилиб, “инновацион ривожланиш” жараёнини тушунишнинг замонавий қарашлари жуда мураккаб ва кўп қиррали эканлиги аниқланди (1-жадвал).

Инновацион ривожланиш шароитида кўпчилик олимлар инновациялар асосида корхонанинг ички муҳитини (статика ва динамикада) трансформацион ўзгаришларга қаратилган бошқарув тизимининг табиий ўзгаришининг қайтариб бўлмайдиган, барқарор, прогрессив тизимнинг янги юқори сифатли ҳолатини ташкил этувчи тизим таркибий қисмлари ва унинг ташқи муҳитининг ўзаро таъсирлар мажмуасини амалга ошириш жараёнини тушунадилар. Кўпгина тадқиқотчилар таърифта кўра, “инновацион ривожланиш” ўзининг концептуал маъносида ўз мазмунига нафақат модернизация жараёнининг ўзгаришини, яъни янги сифат даражасига ўтишни, балки уни қандай амалга ошириш кераклигини ҳам ўз ичига олади.

Ўрганилган тадқиқот натижаларини умумлаштирган ҳолда, “Инновацион ривожланиш бу, инновацион салоҳиятидан фойдаланишда объектнинг иқтисодий тузилишида сифат жиҳатидан сакрашни таъминлайдиган омиллар ва шартларнинг ўзаро таъсир натижаларидир”-деб таърифлаш мумкин. Ўзбекистон Республикасининг “Инновацион фаолият тўғрисида” ги қонунини [10] талқин қилишда “инновацион ривожланиш” таърифи йўқ, аммо унда “Инновацион фаолият — янги ишланмаларни ташкил этиш, шунингдек ишлаб чиқариш соҳасида уларнинг ўтказилиши ва амалга оширилишини таъминлаш бўйича фаолият” – деб таъриф берилган бўлиб, юқорида биз томонимиздан берилган кенг маънода талқин қилинадиган “инновацион ривожланиш” таърифи билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уни мазмун моҳиятини ифода этишга ёрдам беради. “Инновацион ривожланиш” таърифи инновацияларни динамикада кўриб чиқади ва инновацион жараёнларнинг босқичли ҳамда кетма-кетлигини ҳисобга олади. Инновацион ривожланиш ҳар хил ихтисосликдаги бизнес тузилмаларига хос бўлиши мумкин, бу ҳар доим ҳам юқори технологияли эмас, шу билан бирга улар учун инновациялар асосий фаолият тури эмас, балки стратегик устунликни таъминлаш ва рақобатбардошликни ошириш воситаси сифатида ишлайди.

1-жадвал

“Инновацион ривожланиш” тушунчасига иқтисодчи олимларнинг тизимлаштирилган таърифлари

№	Муаллифлар	Таърифлар
1.	Балабанов И.Т. [1]	Инновацион жараён, инновацион фаолият ва бу жараёнларни бошқариш механизми инновациянинг моҳиятини ифода этади.
2.	Tvyss B. [2]	Инновацион ривожланиш инновацияларни бошқаришнинг фан ва санъати сифатида, фаолият тури сифатида ва бошқарув субъекти сифатида уч жиҳатдан кўриб чиқади:
3.	Поляков С.Г., Степнов I.M. [3]	Бу инновациялар ривожланиш манбаи бўлган корхонанинг ривожланишидир.
4.	Sai L.P. [4]	Ишлаб чиқариш муносабатларини такомиллаштиришнинг муҳим жиҳати: асосий фондлар таркибини янгилаш ва улардан фойдаланишни шакллантириш босқичида ҳам, ишлаб чиқаришни илмий-техникавий тайёрлаш босқичида ҳам ишчи кучини ривожлантириш ва ташқи муҳит билан муносабатларни яхшилашда намоён бўлади.
5.	Fomina E.V. [5]	Иқтисодий ривожланишни бошқариш тизими, у нафақат иқтисодий ва техник муаммоларни, балки дунёқараш муаммоларини ҳам қамраб олади, чунки жаҳон тенденцияси инновацияларнинг глобал портлаши билан боғлиқ туб ўзгаришлардан иборат.
6.	Курбанов А.Х. [6]	Инновацион ривожланиш компания бошқарувининг энг юқори даражаси томонидан амалга ошириладиган стратегик менежментнинг йўналишларидан бири.
7.	Касс М.Е. [7]	Корхонада инновацион ўзгаришларнинг мураккаб ва узоқ муддатли жараёни бўлиб, у мақсадлар тўпламини, режалаштирилган тадбирларни, мотивация тизимини ва молиялаштириш усулларини ўз ичига олади.
8.	Gumba H.M. [8]	Бу нафақат асосий инновацион жараён, балки уни амалга ошириш учун зарур бўлган омиллар ва шарт-шароитлар тизимини, яъни инновацион салоҳиятни ривожлантиришдир.
9.	Ансофф И.В. [9]	Инновацион силжишларнинг асоси корхонада мавжуд бўлган инновацион потенциал инновацияларни амалга ошириш учун асос бўлиши ва ресурсларнинг мавжудлигини тавсифлайди.

Олимларнинг бизнес тузилмаларининг инновацион ривожланишига бағишланган ишлари [1-жадвал] таҳлили шуни кўрсатадики, “инновацион ривожланиш” тушунчаси қуйидаги жиҳатлар билан боғлиқ:

- инновацион потенциалнинг ўсиши билан бир вақтнинг ўзида инновацион фаолиятнинг ресурслар билан таъминланишини очиб беради;

- рақобатбардошлик даражасининг ўзгариши билан, инновацияларни асосий рақобатдош устунлик сифатида кўриб чиқиш имконини беради;

- инновацион жараённинг тўлиқлиги ва инновацион цикл бўйича ҳаракат тезлиги билан миқдорий жиҳатдан белгиланадиган максимал самарадорлигига эришишни таъминлайди. Бу борада, бизнес тузилмаларини инновацион ривожлантиришнинг бир неча йўллари ажратиш мумкин:

- янги маҳсулотлар яратиш, янги хизматлар кўрсатишга тайёрлаш ва янги бизнес моделларини яратиш;

- янги турдаги ресурслардан ва янги технологиялардан ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги усулларидан фойдаланиш;

- янги ташкилий тузилмалардан ёки ишлаб чиқаришни ва умуман корхонани бошқаришнинг янги усулларидан фойдаланиш;

- молиявий натижаларни олишнинг, даромадни ошириш ва харажатларни камайтиришнинг янги усуллари яратиш;

- рағбатлантиришнинг янги услублари ва рағбатлантириш усулларидан фойдаланиш;

- билим ва малакалар иқтисодиётини шакллантириш. Бизнес тузилмаларининг инновацион ривожланиши турли йўналишларда амалга оширилиши мумкин, бу бизнес тузилмасининг миқдорий ва сифат хусусиятларини яхшилашга олиб келадиган инновацияларни жорий этиш ҳамда амалга оширишга асосланган аниқланган йўл ёки ҳаракат сифатида тушунилади ва бизнеснинг мустақамланишини таъминлайди. Шу билан бирга, унинг бозордаги маъқега эга бўлиши ва прогрессив ривожланиши учун шароит яратади. Бизнес тузилмасининг инновацион ривожланиш йўналишларини турли белгиларга кўра таснифлаш мумкин.

Шундай қилиб, инновацион ривожланишнинг стратегик йўналишига кўра, қуйидаги йўналишлар мавжуд:

- мувозанатли инновацион ривожланиш (узлуксиз ва босқичма-босқич техник ўзгаришлар шароитида фойдаланилади);

- тажовузкор инновацион ривожланиш (технологик бўшлиқларни бартараф этиш, устунликка эришиш ёки этакчиликни сақлаб қолиш зарур бўлганда, тез, сакрашга ўхшаш ўзгаришлар мавжуд бўлганда қўлланилади);

- ҳимоя инновацион ривожланиш (бозордаги етакчи корхоналарнинг ҳаракатларини мониторинг қилиш натижаларидан фойдаланиш, бу фирмаларнинг ютуқларини қисқа вақт ичида такрорлаш ва етакчи ўринларни эгаллашга даъво қилмасдан бозорга кириш имконини беради);

- инновацион ривожланишни ўзлаштириш (инновацион ўзгаришларга тақлид қилиш ва асосий ҳаракатларни ишлаб чиқариш жараёнини таъминлашга йўналтириш). Ўрганилган тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда инновацион ривожланиш йўналишларини тавсифланишини 1-расм кўринишда ифода этишни тақлиф этамиз. 1-расмда ифода этган инновацион ривожланиш йўналишларига

кенгроқ тўхталадиган бўлсақ, инновацион ривожланиш йўналишларини ҳажми (ўлчов)га кўра, қуйидагиларга бўлиш мумкин:

- маҳаллий, тадбиркорлик тузилмасидаги ички ўзгаришларга қаратилган;
- глобал, улар нафақат бизнес тузилмасининг ички тузилишини ўзгартиришга мўлжалланган, балки ташқи муҳитдаги ўзгаришларга ҳам олиб келади.

1-расм. Инновацион ривожланиш йўналишларини тавсифланиши

Таҳлил даражасига кўра:

- стратегик (узоқ муддатли мақсадларни амалга ошириш учун ишлаб чиқилган);

- оператив ёки тактик (корхонанинг жорий фаолиятдан келиб чиқадиган ва операцион мақсадларга эришишни амалга ошириш). Функционал фаолиятига қараб, бизнес тузилмасини инновацион ривожлантириш йўналишлари қуйидагиларга бўлинади:

- ижтимоий ва ишлаб чиқариш;
- маркетинг ва маъмурий;

- молиявий-иқтисодий ва бошқалар. Амалга ошириш муддатига кўра инновацион ривожланиш йўналишлари қуйидагиларга бўлинади:

- узоқ муддатли (8 йилдан ортиқ);
- ўрта муддатли (5-8 йилгача);
- қисқа муддатли (2-3 йилгача).

Қўллаш соҳасига қараб, бизнес тузилмаларининг инновацион ривожланиш йўналишлари қуйидаги вариантларга эга:

- маҳсулот (маҳсулотга йўналтирилган - ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг янги моделларини жорий этиш ва/ёки мавжуд ва/ёки янги бозорлар учун янги маҳсулотларни ишлаб чиқиш);

- технологик (янги техника ва технологияларни жорий этишга йўналтирилган);

- бозор (модификация ва/ёки янги бозорларни эгаллашга қаратилган);

- ташкилий ва бошқарув (ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги усуллари, маркетингни, бошқарув тизимини, янги молиявий воситалар ва

узуллари жорий этишга, ходимлари фаоллаштиришнинг янги шакллари жорий этишга - ижодий фаолиятни рағбатлантиришга, янги билимлардан фойдаланишга, меҳнатни муҳофаза қилиш шароитларини яхшилашга қаратилган);

- ресурс (хом ашё, материалларнинг янги турлари ва манбаларини ва/ёки анъанавийлардан фойдаланишга янги ёндашувларни ишлаб чиқишга йўналтирилган). Маркетинг нуқтаи назаридан инновацион ривожланиш йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- бозор чегараларини кенгайтириш йўналишлари (бозорнинг янги сегментларини қамраб олиш, маҳсулотдан фойдаланишнинг янги усуллари, янги ҳудудларга чиқиш);

- янги маҳсулотни ишлаб чиқиш ва жорий этиш (анъанавий маҳсулотнинг янги модификациялари; анъанавий маҳсулотлар ўрнини босувчи янги маҳсулотлар; мавжуд эҳтиёжларни бошқача тарзда қондирадиган янги маҳсулотлар; принципиал янги маҳсулотлар);

- ишлаб чиқариш ва сотишни диверсификация қилиш (бизнес тузилмаси фаолиятининг анъанавий йўналишларини ривожлантирувчи янги маҳсулотларни янги бозорларда таклиф қилиш; янги бозорларда олдинги фаолият турлари билан боғлиқ бўлмаган, бозор бўшлиқларини мақсад қилиб олган янги маҳсулотларни таклиф қилиш). Инновацион корхона ва инновациялар истеъмолчисининг мотивацион мотивларига қараб, инновацион ривожланиш йўналишлари қуйидагиларга бўлинади:

- “истеъмолчининг ҳамдардлигини қозониш” (инноваторнинг бизнес тузилмаси учун фойдасизлиги ва нархга мос келадиган сифат кўрсаткичларига эга инновацион маҳсулотларни оладиган истеъмолчининг рентабеллиги билан тавсифланади). Инновацион ривожланишнинг ушбу йўналиши ўз фаолиятини асосан маҳсулотнинг потенциал рентабеллигини олдиндан баҳоламасдан технологик янгиликка йўналтирадиган ва биринчи навбатда истеъмолчини жалб қилишга йўналтирилган компанияларда пайдо бўлиши мумкин. Қоида тариқасида, SWOT таҳлил матричасига кўра, “Бозор имкониятлари + корхонанинг заиф томонлари” квадрантига мос келадиган корхоналарга хосдир;

- “ҳар томонлама афзалликлар” (инноватор корхона учун инвестиция қилинган инновацион капиталга ижобий таъсир кўрсатади ва мақбул нархларда истеъмолчи эҳтиёжларини қондиришни таъминлайди). Инновацион ривожланишнинг ушбу йўналиши SWOT таҳлил матричасига кўра, “Бозор имкониятлари + корхонанинг кучли томонлари” квадрантига мос келадиган бизнес тузилмаларига мосдир;

- “имидж самараси” (инноватор корхонаси учун рентабеллик ва нархга мос сифатга эга инновацион маҳсулотларни олмайдиган истеъмолчи учун фойдасизлиги билан тавсифланади). Инновацион ривожланишнинг ушбу йўналиши инновацион корхонанинг йўналиши “мода” тенденцияларини кузатишга қаратилган бизнес тузилмаларида пайдо бўлиши мумкин, бунда корхонанинг ривожланган имиджи ҳар доим истеъмолчи манфаати ҳақида ўйламасдан, янги маҳсулотларни жорий этишга имкон беради. SWOT таҳлил матричасига кўра, “Бозор таҳдидлари + бизнес

тузилмасининг кучли томонлари” квадрантига мос келадиган корхоналар учун характерлидир;

- “қора халқа эффекти” (инновацион корхона учун ҳам, нархга мос келмайдиган сифат кўрсаткичларига эга инновацион маҳсулотларни оладиган истеъмолчи учун ҳам фойдасизлиги билан тавсифланади). Инновацион ривожланишнинг ушбу йўналиши на инноватор бизнес тузилмаси, на истеъмолчи рентабелликни баҳолаш зарурати бўйича етарли малакага эга бўлмаганда пайдо бўлиши мумкин. Қоида тариқасида, SWOT таҳлил матрицасига кўра, “Бозор таҳдидлари + бизнес тузилмасининг заиф томонлари” квадрантига мос келадиган бизнес тузилмаларига хосдир.

Инновацион ривожланиш йўналишларининг қиёсий тавсифлари мотивацион мотивларга боғлиқ. Инноватор ва инновациялар истеъмолчисининг бизнес тузилмасини рағбатлантирувчи мотивларга қараб инновацион ривожланиш йўналишларининг қиёсий таҳлили 2-жадвалда келтирилган.

Демак, механизация қўл меҳнатини сиқиб чиқаради ва уни асосий ва ёрдамчи технологик операцияларда машиналар билан алмаштиради. Ривожланиш жараёнида механизация бир неча босқичларни босиб ўтди: энг катта меҳнат зичлиги билан тавсифланган асосий технологик жараёнларни механизациялашдан асосий ва ёрдамчи технологик жараёнларни механизациялашгача (комплекс механизация). Ишлаб чиқаришни автоматлаштириш - энергия, материаллар ёки маълумотларни олиш, ўзгартириш, узатиш ва улардан фойдаланиш жараёнларида инсон иштирокини тўлиқ ёки қисман алмаштириш мақсадида техник воситалардан фойдаланиш.

Бу эса тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда, инновацион ривожланишни баҳолашда ривожланган компанияларининг бошқарув амалиёти функционал-қиймат таҳлили усулини қўллаш зарурлигини исботлайди. Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлик даражасини ва давлатнинг миллий хавфсизлигини оширишнинг муҳим шарти инновацион ривожланиш моделини шакллантириш ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, инновацион ривожланишни шакллантириш шароитида бизнес тузилмаларида турли соҳаларда янги билимлар ҳажмини сезиларли даражада ошириш зарурияти, бу борадаги янги билимларни очиб бериш зарурати пайдо бўлди. Ходимларнинг интеллектуал салоҳиятини, ходимларнинг малакасини ва раҳбарларнинг ижодий фаоллигини ошириш муҳим аҳамият касб этди. Шу билан бирга, билимларни тизимли бошқаришга асосий эътибор берилиши керак.

2-жадвал

**Инноватор ва инновациялар истеъмолчиси бизнес тузилмаларининг
рағбатлантириш мотивларига қараб инновацион ривожланиш
йўналишларининг қиёсий тавсифи**

№	Кўрсаткичлар	Инновацион ривожланиш йўналишлари			
		Истеъмолчининг ҳамдардлигини қозониш	Кенг қамровли имтиёзлар	Имидж эффекти	Қора халқа эффекти
1.	Янги технологияни жорий қилиш (янги маҳсулотларни бозорга чиқариш) ва бизнес тузилмаси томонидан ишлаб чиқариш харажатларини бозор нархларининг реал даражасига мослаштириш вақтининг мос келиши.	Эрта	Мос келади	Кечиктирилган	-
2.	Истеъмолчининг инновацион маҳсулот учун пул тўлашга тайёрлиги	Фақат истеъмолчи учун оқланган	Истеъмолчи ва инноватор корхонаси учун асосли	Фақат инноватор корхона учун асосланади	Хатолар берилган
3.	ИТИ харажатларини қоплаш учун потенциал талаб ҳажмининг ётарлилиги	Ётарли эмас	Ётарли	Ётарли	Бу ётарли эмас
4.	Бозор ўсиши истиқболлари томонидан жалб қилинган этказиб берувчилар сони	Ортиқча	Меъёр	Ётарли	Ётарли эмас

Умуман олганда, турли бизнес тузилмаларининг фаолият юритиши ва инновацион ривожланишининг самарадорлиги фаолият турларининг хусусиятлари ва уларнинг комбинацияси, фаолият ҳажми ва кўлами, ташкилий тузилма,

корпоратив маданият, маҳсулот ва хизматлар нархи, ходимларнинг таркиби ва малакаси каби омиллар билан белгиланади. Бу замонавий инновацион ривожланишнинг объектив талаблари ва сўнгги йилларда юзага келган тенденцияларнинг ўзига хос хусусиятларини, бизнеснинг рақобатбардошлигини ошириш истаги ва яқин келажакда унинг бозорда мавжудлиги барқарорлиги, фаолият кўламини кенгайтиришда молиявий қўйилмаларнинг бозор жозибadorлиги, корхона имиджи ва обрўсини ошириш истагини акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент/ И.Т.Балабанов. – СПб.: Питер, 2000. – 208 с.
2. Tvyss B. Management of scientific and technical innovations/B.Twiss// Sokr. trans. with English/ Sci. ed. K.F. Puznya - M.: Ekonomika, 1989. -271 p.
3. Поляков С.Г. Модель инновационного развития предприятия / С.Г. Поляков, И.М. Степнов// Инновации. – 2003. – № 2-3 (59-60). – С. 36-38.
4. Sai L.P. Innovative development of the enterprise at the stage of scientific and technical preparation of production/ Abstract of the dissertation. Ph.D. by specialty 08.06.01 – economics, organization and management of enterprises// Sai L.P. - Lviv, 2006. - 22 p.
5. Fomina E.V. Cluster approach to the economy intellectualization/ E.V. Fomina/ European journal of economics and management sciences. – 2016. – № 3. – с. 42-44.
6. Курбанов А.Х. Методика оценки целесообразности использования аутсорсинга / А.Х. Курбанов // Современные проблемы науки и образования. [Электронный ресурс]. – 2012. – № 1. - URL: www.science-education.ru/101-5437 (дата обращения: 18.11.2018).
7. Cass M.E. Formation of innovative development strategy enterprises based on the management of intangible assets: monograph/M.E. Kass. - N. Novgorod: NNGASU, 2011. - 159 p.
8. Gumba H.M. Theoretical foundations of innovative development enterprises of construction industry [Electronic resource]: monograph/ Moscow. Mr. build Univ. – H.M. Gumba. - M.: Moscow State University, 2012. - 200 p.
9. Ансофф И.В. Новая корпоративная стратегия/ И.В.Ансофф// Питер Ком. – 2008. – 416с.
10. Ўзбекистон Республикасининг “Инновацион фаолият тўғрисида” 24.07.2020 йилдаги ЎРҚ-630-сонли Қонуни.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

